

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION



AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KÉZ Andor

Magyar kutató a Kongó vízvidékén (Torday Emil)

Eredeti közlés/Original publication:

Észak- és Dél-Afrika (A Föld felfedezői és meghódítói, 2. köt.), 1938, Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 119–128. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.246

Dátum/Date: 2013. január 30. /January 30.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Kéz Andor: Magyar kutató a Kongó vízvidékén (Torday Emil), *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–8 old.**, No. 000.000.246, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Magyarországi közkönyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Torday Emil életrajzi vázlata, Torday Emil három útja a Kongó vízvidékén, Torday Emil terepmunka tevékenysége Afrikában, Torday Emil kutatási az afrikai népek körében,

biographical sketch of Emil Torday, three journeys of Emil Torday at the aquatic region of Congo river, fieldwork activity of Emil Torday in Africa, research of Emil Torday among the African peoples

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

MAGYAR KUTATÓ A KONGÓ VÍZVIDÉKÉN

Kéz Andor

Torday Emil a hazájában legkevésbé ismert magyar utazók közé tartozik. 1875-ben született, tanulmányait Budapesten és Münchenben végezte, anélkül, hogy kutatóútra gondolt volna. Tanulmányai befejezése után menten Belgiumba kerül, Bruxellesben bankhivatalnok. Érthető, hogy itthon semmit sem tudnak róla. Ismeretlenség borítja működését még akkor is, amikor külföldi szolgálatban már hatalmas afrikai utak állanak mögötte. Nem felfedező utazó. Tudományos részletmunkát végez és az a nagyközönséget nem nagyon érdekli. Néprajzi, embertani, nyelvi kutatásai révén, a Kongó-vidék lelkét igyekszik feltárni és érthetővé tenni az európai tudományos világ részére.

1900-ban a belga kormány megbízásából, mint közigazgatási hivatalnok kerül Afrikába, a Kongó torkolatához. Egyelőre még nem is gondol kutatómunkára, csak később, a bennszülöttekkel kötött szorosabb ismeretség nyomán fejlődik ki benne a kutató. Amikor márciusban partra száll Bomában, Kongó állam akkori fővárosában, megdöbben a rendetlen állapotok, a sok piszok láttára. Rövidesen folytatja útját Matadiba, majd tovább Léopoldville-be és az annak szomszédságában lévő Kinshasába. Egy fél esztendő telt ezen a barátságtalan helyen, ahol még tisztességes élelmet is alig lehet kapni. Nem tud belenyugodni, hogy „Afrikában” van, nehezen törődik hozzá az afrikai élethez és szokásokhoz. Még akkor nem sejti, hogy ez a szárazföld lesz második hazája.

Ősszel kapja a parancsot, hogy utazzon a Tanganyika mellé. A Kongót, Stanley számtalan harcának színhelyét már régen gőzösök járják. Gőzhajón utazik Stanleyville-ig, 20 napig tart az út. A gőzhajón kívül Stanley Pooltól kezdve még akkor is megszűnt a civilizációnak minden nyoma. A bennszülöttek ruhái egyre foggyatékosabbakká válnak, végül már tökéletesen semmivé zsugorodnak. A sok újdonság, a vadon varázsa, a bennszülöttek mindinkább foglalkoztatják Tordayt. Kezd velük barátságot kötni, sőt kezdi őket megszeretni. Csónakon kel át a folyón a stanleyville-i híres zuhatagok alatt. Csónakja negyven evezőssel várakozott rá a víz-esések felett. Azon folytatja útját. Kedve kerekedik hozzá, hogy az egyik víz-esésen a bennszülöttekkel levitesse magát. Ezek eleinte nem akartak a merész kísérletre vállalkozni. Végre ráállottak:

„Négy emberrel indultunk. Hárman mögöttem ültek, egy elől a csónak orrában. Lassú evezőcsapásokkal indultunk, míg csak bele nem jutottunk a zúgó áradatba. Akkor egyre sebesebb és sebesebb iramba fogtak. Szédületes sebességgel siklott alá a csónak. A zuhatagtól négy-öt száz lépésnyire felugrottak, vad dal harsant fel ajkukon: a három evezős káprázatos tempóval dolgozott, a negyedik csak állt mozdulatlanul a csónak orrában, mint valami bronzszobor, szemét előre szegezve, evezője a vízben. Már nem is láttam a vizet, csak valami egy-

forma szürke lepel szikrázott a szemem előtt. A partok meg mintha reptülnének visszafelé. Egyenesen előttünk sziklasírt állta utunkat. Az evezők örülten dolgoztak. A szikla már csak száz lépés, már csak nyolcvan, hatvan, tíz... az első ember kanyarít egyet a karjával, a csónak körülfordul, nem látom, csak érzem, hogy elsuhanok valami mellett és megcsendül a ladik: sírna vízre értünk. Életem legdicsebb pillanatait éltem át. És szívemben csodálat ébredt a megvetett „vadak” iránt, akik óriásokká nőttek a szememben. És a csodálat első lépcsőfoka a szeretetnek és barátságnak!”

Hetekig tartott a most már délnek kanyarodó hosszú csónakút. Néha ki-kiszáll egy kis pihenőre, hogy meggémberedett lábait megjárassa, régi utazásokból ismeretes telepeket vagy azok romjait keresi fel. Kasongónál elhagyja a folyót, szárazföldön át vezet az útja a Tanganyika felé. Nagyon keserves út, mert súlyos betegség csírát hordozza magában. Már alig vonszolja magát, jó hogy hűséges szolgálója kitart mellette. Egészen le van törve, vánszorog, amikor a régen várt tavat meglátja. Menten hajóra viszik és átszállítják a folyó túlsó partján levő, régi missziós telepre, Palába. A hajóútról már alig tud számot adni, és homályosan dereng előtte az ápolás hosszú időszaka is.

Amint felépül, a Meru-tóhoz vezetí következő útja, de újra beteg lesz, most is missziósok állítják talpra. Hónapokon keresztül bizonytalan az állapota, nem tudják, felépül-e vagy sem. A koporsóját kopácsolják már, és mikor végre magához tér, nem tud a lábára állni, gyermeknek érzi magát, mert újra kell tanulnia a járást. Pwetóból, ahol magához tért, egyenesen a Tanganyika déli partjára vándorol, ismét visszakanyarodik a Meru-tóhoz, majd délnek tart, a Bangweolóhoz. Két esztendő tölt Katanga szélső keleti vidékein, majd nyugatnak tart, 1904-ben gyalog érkezik Lusambóba, a Sankuru mellé. Onnan már hajón folytatja az utat a folyón lefelé, és a Kasain át éri el a Kongó alsófolyását, majd torkolatát, hogy Belgiumba visszatérjen.

A hivatalnokból utazó lett. Néprajzi, embertani cikkei feltűnést keltenek második hazájának határán túl is. A londoni Embertani Intézet levelező tagjai közé választja és a Kongó déli mellékfolyóinak vízvidékére küldi. 1905 februáriusában Southamptonban száll hajóra. Ismerős úton megy Léopoldville-ig, felhajózik a Kasai folyó torkolatáig, betér a Kongónak ebbe a nagy baloldali mellékfolyójába. Kis folyami hajó viszi tovább a délről a Kasaiba igyekvő Kwango-ba, majd ebből rövidesen a Kwiluba. Ennek a folyónak partján üti fel hosszabb időre megfigyelő állomását a kis Kongó nevezetű községben. Végére jár embertani problémáinak, a bennszülöttekkel igen jó barátságban él, az élet könnyű, élelem bőségben van. Torday nem tudja megmagyarázni, hogy mégis mi lehet az oka annak, hogy ezek az emberek a legmegrögzöttebb emberevők.

Egy szép napon a falu főnöke egy „antiloplábat” küldött Tordaynak. „Rögtön ráismertem, hogy embercomb”. Amikor Torday visszaküldte a kegyes ajándékot, megmagyarázta a jó főnöknek, hogy ilyesmit nem illik cselekedni. De a főnök nem fogadta meg az érvelését, és az embercomb jóízűen bekebelezte, „mintha csak kecskehús lett volna”. Panaszkodik, hogy „kényelmetlen érzés végignézni effélet” és hogy „feszélyező” dolog, amikor ilyesmi történik az ember környezetében. Rövidesen néhány óra járásnyira távolabb ütött tanyát, ott is hasonló állapotok uralkodtak. Az emberevés mindennapos. A bennszülöttek nem is csinálnak titkot belőle, –

legfelsőbb állami tisztviselők előtt –, hogy pompásan ízlik nekik az emberhús. A háborúban elesetteket, a méregpróba elevenen eltemetett áldozatait, a rabszolgákat szívesen megeszik azon frissiben, vagy a föld alól napok múltával kikaparva.

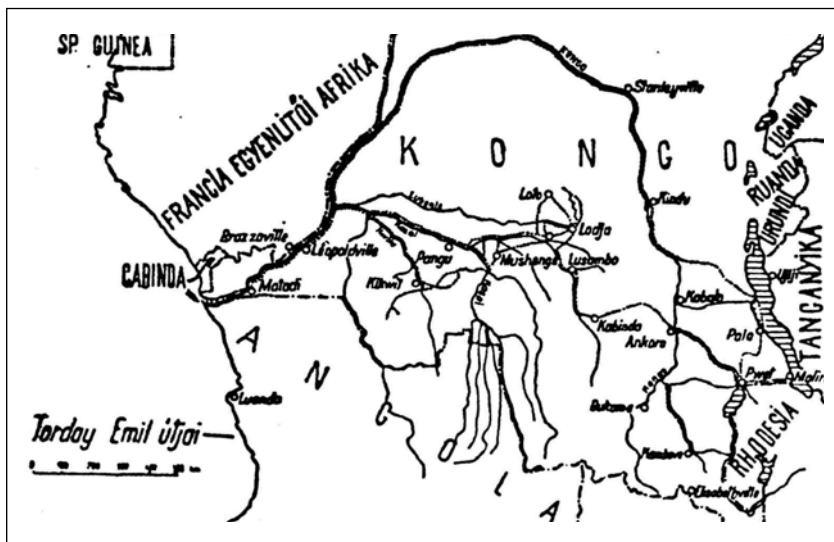
Az edényeket, amelyekben emberhús főtt, eltörik és elhajítják. Csak a nőknek nem szabad emberhúst enni, azoknak ez tilos dolog, helyette a patkányhús az ingyenc falatjuk.

Ezen a vidéken csaknem megjárta Torday, hogy a bennszülöttek dolgaiba beavatkozott. A főnök történetesen, egy minden hájjal megkent, híres méregkeverő volt. Egyik reggel Torday éktelen ordítózásra és lövöldözésre ébredt. Hamarosan kiderült, hogy a főnök egy embert élve akar eltemettetni. Torday sem volt rest, a helyszínén termett, és amikor meggyőződött a dolgok állásáról, látta, hogy az áldozat csodálatos egykedvűséggel ül saját sírjának szélén. Torday torkon ragadta a főnököt, és a halálraítéltet ki szabadította kényes helyzetéből. A lakosságnak sehogyan sem tetszett a dolog, elégedetlen morgás hallatszott, de Torday puskával a kezében biztosíthatta sértetlenségét. A megmentett embert saját házába kellett fogadnia, és saját főztjével kellett etetnie, mert a szerencsétlen a lakosságtól való féltében nem mert kimozdulni, és semmiféle ételt sem mert megenni, – félt, hogy megmérgezik. Tordaynak is óvakodnia kellett, mert elvétele „véletlenül” nyilak süvítettek el a füle mellett. Egy szép napon védenca mégis kimozdult a házból, és véglegesen eltűnt. A falubeliek lebunkózták.

Reggeli kávéját szűrőszőlgetve feltűnt Tordaynak annak kesernyés íze. Kérdőre vonta szakácsát, de az semmiről sem tudott, és maga is nagy kíváncsian belekortyoltatott a kávéba. Egy idő múlva a szakács, majd Torday is gyomorfájdalmat, görcsöket érzett. A gyorsan beszédett orvosságok elejét vették a nagyobb bajnak. Később kiderült, hogy a főnök kisfiával mérgeztette meg Torday kávéját, bosszúból, hogy az elítélt bennszülöttét megmentette.

Egyik kis telepről a másikra vándorol Torday. Nagyon kicsik ezek a faluk, a leg részletesebb térképen is alig lehet az utazónak nyomát követni. Délies irányba tart, a Kwango és Kwilu folyók közötti területet járja. Helyenkint rengeteg a légy, a libasorban vándorló karaván viszonylagos nyugalma úgy biztosítja, hogy a mögöttes ember mindig az előtte levő hátáról hessegeti az utálatos rovarokat. A bennszülöttekkel a legjobb barátságban él, ismeri nyelvüket, befurakodik legbizalmasabb környezetükbe, nyíltan feltárják Torday előtt minden gondolatukat. Nem csoda, hogy annyira el tudja lesni minden szokásukat, titkukat, beférkőzik gondolatvilágukba. A bennszülöttek is szeretik ezt a furcsa fehér utazót. Az egyik főnök erőnek-erejével lányát is eljegyezi Tordayval. Nem olyan veszedelmes dolog, mert a lánykáknak már 2–3 éves korukban szokott itt vőlegényük lenni. Torday is csak ilyen vőlegény. A kis gyerek nagyon ragaszkodik hozzá, apja pedig egy pálmaháncsból készített fekete parókával lerója a hozományt is. Értékes múzeumi tárgy lett belőle. Torday keresztül-kasul járja a környéket, vissza-visszatér egy-egy érdekesebb és kedveltebb néprajzi területre. Kisebb, humoros kalandjai bőségesen akadnak, komoly bajba, veszedelembe sohasem kerül, pedig egész „karavánja” néhány emberből áll. Nagyon érti, hogyan kell a bennszülöttekkel bánni. Legfőbb igyekezete, hogy sohase bántsa meg őket, úgy bánjon velük, mint amilyen bánásmódot a művelt ember is megkíván magának, és alkalmazkodik minden szokásukhoz. Ha kell, orvos, máskor okos taná-

csokkal szolgál, megteszi, hogy követségbe megy egyik-másik törzs érdekében, és elsimítja a készülő összeütközéseket.



1907 elején visszahívják Európába. Még egy esztendeig szeretett volna pedig ezen a vidéken dolgozni. Amikor a bennszülöttek megtudták, hogy útra készülődik, minden áron szerették volna visszatartani. A szeretet és ragaszkodás jeleivel búcsúzkodnak tőle:

„Száz meg száz fekete kéz nyúlt felém, hogy egyenkint megszorítsák a kezemet, asszonyok gyermekeiket hozták, hogy megpaskoljam arcocskáikat – utoljára. Nem engedtek el előbb, míg ünnepélyesen meg nem ígértem, hogy mielőlt lehetőség, visszajövök.

„....Amikor a hajóhídról elnéztem a nyüzsgő tömeget, amelyben nem volt egyetlen ember, aki ne lett volna jóbarát: szomorúsággal vegyes öröm lepte meg szívemet. Elszomorított a gondolat, hogy meg kell válnom Kikwittől, de ugyanakkor büszkévé tett a szeretet és sajnálkozás, amely barátaim fekete arcáról felém sugárzott.”

Torday még ennek az évnek októberében elhagyja Angliát és 22 nappal később már ismét a Kongó torkolatánál van. Két angol útitársa is akadt. Az egyik, Hilton-Simpson, végig kitartott Torday mellett, és az expedíció lefolyásáról igen érdekesen megírt könyvben számolt be. A másik, Norman H. Hardy festőművész, csak félévig maradt velők. Kettesben feltárták a busongó nép másfél-évezredes ősi kultúráját. A tudományos eredményekről Torday francia és angol munkáiban számolt be.

A Kongóig és azon Léopoldville-ig már nagyon is ismerős vonalon tették meg az utat. Léopoldville-től ismét felfelé tartának a nagy folyón, behajóznak a Kasaiba, majd onnan a Sankoruba.

Léopoldville-ből való elindulásuk után 24. napra szálltak ki Batempában, hogy ott a szárazföldi úthoz teherhordókat toborozzanak. A környék bennszülöttei a Sankoru és Lualaba közötti nagy baszungó törzshöz tartoznak. December 27-én hagyták el Batempát. A szállongó hírek ellenére a bennszülöttek mindenütt a legnagyobb barátsággal fogadják őket. Zeneszóval vonultak be a falvakba, és olcsón kapnak mindenütt élelmiszert. A batetelák törzsei között bolyongnak. A déli törzsek közül különösen a szungut tanulmányozzák, és a vidéken tett nagyobb kirándulások után érkeznek Lusambóba, a kerület főhelyére. A kb. 40 000 keveredett lakosú telep nem alkalmas néprajzi megfigyelésekre, csak a festő szeretett volna hosszabb ideig maradni a „festői” városban. Lejjebb hajóznak a Sankorun, és a busongók főhelyén, Misumbában ütik fel tanyájukat. Itt nagyon bő aratásuk volt. Közelebbi ismeretséget kötnek a pigmeusokkal is.

„Minden főnöknek van egy kis csoport pigmeus alattvalója. Ezek a törpék vadásznak a számára, és a vadért cserébe egyéb élelmiszert kapnak a főnöktől. Történt egyszer, hogy egy ilyen pigmeus-csoport szakított a nomád élettel, letelepedett és áttért a földművelésre. Mindössze két emberöltővel ezelőtt történt, hogy elhagyták az őserdőt, és máris elvesztették pigmeus jellegüket. Ha nem is akkora termetűek, mint a busongók, jóval nagyobb növésiük már az átlagos pigmeusoknál. Minthogy pedig a busongók és ezek között a „félíg szellemek” között (mert annak nézik őket) az összeházasodás elképzelhetetlen, nem tagadható, hogy ez az átalakulás a napfény, levegő és szabályszerű élet következménye.”

Április közepén elhagyják ezt a területet, művésztársuktól is elválnak, és Bena Dibélén keresztül igyekeznek a Sankoru jobbpárti vidékét bejárni. Május végén a veszedelmes bankutu törzsnél tartózkodnak. A férfiak emberevők. A falvaikba vivő utat levelek alá rejtett mérgezett dárdával védelmezik. Ha európai ember betolakodásától tartanak, „csalétek”-nek sokszor élő gyermeket tesznek ki csapdáikra; bizonyosra veszik, hogy a fehér ember nem tud ellenállani, hogy karjába ne kapja a gyereket. Tordayékat is barátságtalanul fogadják, de nem támadták meg, jóllehet nem volt fegyveres kíséretük. Rabszolgáikat eszik meg, előbb-utóbb valamennyit, hogy „szellemük” ne ölje meg őket.

Május 25-én eléri Tordayék a Lukence folyót, június közepére Kole környékén járnak, július elején pedig Lodjából nagy kerülőt tesznek északnak. Ezen a vidéken az arab rablások után a belgák fáradozásaira bekövetkezett nagy átalakuláson gyönyörködnek. Négy hónap múlva térnek vissza a Sankoru mellé, Bolombóba. Innen délkeletnek a busongók fővárosába, Musengébe, tartanak.

Hosszú időt töltenek a busongók körében; ezen az expedícióján Torday itt tudja a legjobb és legértékesebb eredményeket elérni. Egészségük azonban nagyon leromlott, feltétlen pihenőre volt szükségük. Tordayn állott a választás. Nem csoda, hogy választása a folyamok folyamára, a Kongó állam gyöngyére esett, a Kwilu folyóra. Két boldog esztendő emléke csalogatta vissza a kedves tájakra, ahol minden teremtetett lelket ismert, és ahová úgy tért most meg, mintha hazamenne. Lehajóztak a Kasain a Kwango torkolatáig, a Kwangon felfelé tartva belejutottak a Kwilu folyóba. Előbb Panában állottak meg három hétre, azután felhajóztak Kikwitbe, Torday ked-

ves bambaláihoz. Négyévi távollét után februárius 21-én ismét viszontláthatta fekete barátait.

A régi barátsággal fogadták. Amikor meghallották, hogy újabb veszedelmes útra készül, messze környéken felkerekedtek, egyik falu a másik után, kijelentve, hogy elkísérik és megvédelmezik minden baj ellen. Egyik törzset és falut a másik után keresték fel. A Loange vízvidékét járják, és onnan a belső részekbe akarnak benyomulni. Kénytelenek voltak 30 q vasrudat cipelni magukkal. Egy vasrúd súlya közel egy kilogramm volt. Ez volt a pénzegység, az értéke akkoriban 70 fillér. Összesen 2400 korona értékű ilyen aprópénzt szedett Torday össze. Gyufát, sót is kellett vinni, és minthogy egy-egy emberre nem számíthattak többet 22–23 kg-nál, faluról falura 200 teherhordót kellett fogadnia.

Mielőtt még a Loangén átkeltek volna, hallották, hogy a Loange és a Kasai között van egy uralkodó főnök, aki még sohasem látott fehér embert, és nem is kíváncsi rá. Minden áron szerettek volna vele találkozni. Két hónapig valóságos hajtvadászatot tartottak utána, de nem sikerült elcsípni, viszont két hónap alatt alaposan megismertek egy olyan népet, amelyik még nem érintkezett fehér emberrel.

Az expedíció ideje azonban hamarosan lejárt. A Kasai felé vettek irányt, lehajóztak a Kongón, és Torday 1909 szeptemberében, 23 havi távollét után, kikötött Angliában. Ez volt utolsó afrikai expedíciója. Pedig a szíve mindig vissza-visszahúzta. Szorgalmasan készül is a következő expedíciójára, de az afrikai éghajlattól beléoltott betegség csíráit nem tudják belőle kiirtani. Harmincegy ép fogát húzzák ki hiába. Nagyon leköti az íróasztal is. Tanulmányairól hatalmas kötetekben számol be. A háború alatt a British Múzeumban dolgozik, de foglalkoztatják más külföldi múzeumok is. Hazai és külföldi kitüntetésekkel igyekeznek sok fáradozásáért kárpótolni. 1931. május 9-én halt meg Londonban.

(részlet Kéz Andor könyvéből: Magyar kutató a Kongó vidékén, in: *A Föld felfedezői és meghódítói*, II. köt., *Észak- és Dél-Afrika*, 1938, Budapest, Révai irodalmi Intézet Kiadása, 119–128. old.)